

Романенко Н. В.,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ТИПОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ У ТВОРЧОСТІ В. СТЕФАНИКА, Е. ХЕМІНГУЕЯ ТА ДЖ. СТЕЙНБЕКА

У статті з'ясовано типологію художнього бачення проблеми вимушеної міграції у творчості В. Стефаніка, Е. Хемінгуея та Дж. Стейнбека. Зокрема виявлено типологічні збіги та відмінності творчого осмислення письменниками явищ біженства, евакуації та вигнання на ідейному, сюжетному, характеротворчому та формальному рівнях.

Ключові слова: типологія, типологічний збіг, міграція, біженство, евакуація, вигнання.

В статті раскрыта типология художественного видения проблемы вынужденной миграции в творчестве В. Стефаніка, Э. Хемингуэя и Дж. Стейнбека. В частности обнаружены типологические сходства и отличия творческого осмысления писателями явлений беженства, эвакуации и изгнания на идейном, сюжетном, характеротворческом и формальном уровнях.

Ключевые слова: типология, типологическое сходжение, миграция, беженство, эвакуация, изгнание.

The article highlights the typology of the artistic vision of the forced migration problem in the literary works of V. Stefanyk, E. Hemingway, J. Steinbeck. In particular, the author points out typological analogies and differences of the writers' creative understanding of such phenomena as refuge-seeking, evacuation, banishment on the concept, plot, characters and form levels.

Keywords: typology, typological analogy, migration, refuge-seeking, evacuation, banishment.

Вивчення літературних явищ шляхом їх зіставлення є завжди **актуальним**, адже воно дає змогу виявити типові риси світового літературного процесу, з'ясувати його поступ та простежити самотність тієї чи іншої національної літератури на фоні інших. Компаративні дослідження здійснюються як на рівні макропоетики напрямів, стилів, жанрів, так і мікропоетики окремих творів чи їх структури (змістової, внутрішньої та зовнішньої форми). Зокрема, продуктивним є порівняльне вивчення тематично-проблемних складових літературних творів. Саме цей аспект компаративного вивчення творів став основою дослідження, результати якого відображені у даній статті.

Метою дослідження є з'ясування окремих спільних та відмінних рис американської та української літератур 20-30-х років ХХ століття шляхом виявлення типологічних збігів та розбіжностей у розробці проблем примусового зігнання людей із рідної землі та міграції. **Об'єкт** дослідження становлять новела В. Стефаніка "Вона – земля" (1922), оповідання Е. Хемінгуея "Старий коло мосту" (1938) та роман Дж. Стейнбека "Трона гніву" (1939). **Предмет** дослідження – типологічні аналогії та відмінності у розробці проблеми вимушеної міграції, які виникли у творчості вказаних письменників.

Міграція як наслідок розриву глибинного зв'язку людини з рідною землею (краєм) – багатоаспектне явище, яке розглядалося у різних галузях суспільно-гуманітарних наук та сферах мистецької діяльності: психології, історії, фольклорі та художній літературі різних країн. Поняття "рідна земля" охоплює комплекс складових, що становлять одну систему: рідний край, дім, господарство, земля (поле). Для української літератури тема зв'язку з рідним краєм є типовою і завжди актуальною, що, вочевидь, зумовлено ментальністю українського народу. З часів Київської Русі для українського національного характеру притаманна схильність до осілості, що зумовлена основним видом діяльності – землеробством.

На відміну від української, американська ментальність базується на ідеї мандрів або, як писав дослідник американської літератури ХХ століття Г. П. Злобін, ідеї руху, дороги: "Ідея руху, дороги завжди розбурхувала уяву американця, була близькою його серцю. Вся історія нації – це ніби хвиля переселень, що біжать на Захід. ... І в американському житті, і у літературі дорога і зараз визволяє з нестерпного стану, дає ще один шанс, відкриває нові можливості, обіцяє успіх і щастя." [5, с. 47]. Із землею в американській традиції пов'язана, у першу чергу, ідея освоєння чи навіть захоплення нових територій, думка про необхідність боротьби за них та охорони від інших.

Значні культурно-ментальні відмінності у ставленні українців та американців до землі, рідного краю та дімівки роблять появу типологічних збігів у творчості В. Стефаніка, Е. Хемінгуея та Дж. Стейнбека щодо розробки проблеми вимушеної міграції (біженства, евакуації, зігнання) і, відповідно, розгляду проблеми розриву зв'язків із рідною землею явищем досить неординарним для світової літератури ХХ століття, тим більше, що аналогії проявилися на різних рівнях творів – ідейно-тематичному, сюжетному, характерологічному, композиційному.

Передумови виникнення типологічних збігів у творчості трьох письменників були різними. Передусім слід наголосити, що для творчості В. Стефаніка та Дж. Стейнбека типовим є художнє вивчення зв'язку людини і рідної землі, що становить важливий аспект дослідження проблеми вимушеної міграції. Проте ступінь і способи розробки письменниками теми зв'язку з рідним краєм залежать від епічного жанру, у якому працюють митці.

Мала форма творів В. Стефаніка дозволяє письменнику розглядати проблему у двох варіантах: еміграція через економічні чинники ("Камінний хрест", "Мамин синок", "Осінь", "Кленові листки") та біженство внаслідок соціальних обставин, зокрема військових дій ("Вона – земля").

У Дж. Стейнбека тема зв'язку з рідною землею на повний голос прозвучала в романі "Трона гніву", однак у творах, що передували роману, американський письменник проявив себе як співець рідного краю (Каліфорнії). Він усвідомлено відображав становище, яке у літературознавстві одержало назву "країна" Стейнбека [5, с. 32]. Дж. Стейнбек у романі "Трона гніву", на противагу В. Стефаніку, зосереджує увагу лише на одному аспекті – вимушеній міграції внаслідок зігнання з землі. Однак американський письменник спрямовує свої дослідження

вглиб, розглядаючи численні розгалужені наслідки втрати людиною життєствердної основи. Зокрема, у поле його зору потрапляють поневіряння кочового життя, розкол родини, голод, шахрайство та махінації, етнічна нетерпимість і, водночас, стоїцизм, збереження гідності та людяності у вкрай жорстоких життєвих обставинах.

На відміну від В. Стефаніка та Дж. Стейнбека, Е. Хемінгуей у своїй творчості не сповідував ідеї зв'язку з рідним краєм. Переважна більшість його героїв – це мобільні, схильні до подорожей американці, що почувуються цілком комфортно, перебуваючи в інших країнах.

Однак письменник детально розробляв тему війни як найбільшого злочину проти людства, а однією з трагедій, спричинених нею, є біженство (воєнна міграція). Своїми витокami тема біженства сягає ще перших мініатюрних замальовок збірки "За нашого часу" (1924) і пунктирно проходить у романі "Прощавай, зброе!" (1929). Оповідання "Старий коло мосту" (1938), яке відтворює трагедію втрати рідного краю, домівки та господарства внаслідок вимушеної евакуації, стало логічним розвитком теми біженства.

Важливо наголосити, що звернення усіх трьох письменників до проблеми міграції та відриву від свого коріння були біографічно зумовлені. Досліджуючи творчість В. Стефаніка, В. Лесин зазначає, що "Вона – земля" була присвячена пам'яті батька письменника та вказує на те, що: "в основі твору дійсний факт, про який автор розповів: "Вона – земля" – це була розмова мого батька Семена з людьми, утікачами з Буковини" [6, с. 237].

Від початку Громадянської війни, протягом 1937-38 рр. Е. Хемінгуей чотири рази відвідував Іспанію. Описуючи його бурхливу діяльність у цей період, Т. Денисова повідомляє, що письменник "подовгу живе під бомбами в Мадриді, об'їздить фронти, організовує закупку і відправку ліків, пише сценарій для агітаційної кінострічки "Іспанська земля" і бере участь в її зйомках і показах, передає кореспонденції з місць бойових дій ..." [3, с. 76]. Таким чином, історія, описана у "Старому коло моста", є одним із фрагментів загальної картини війни, яку на власні очі бачив автор.

Загальною відомою, що в основу роману "Грона гніву" покладено реальні події, які відбулися в Оклахомі та Каліфорнії кінця 1930-х рр., їх свідком та учасником Дж. Стейнбек був особисто. Це детально описано у літературно-рознавчій критиці. "... Перебуваючи в кінці 30-х років у Каліфорнії", – пише Б. Гленсон, – "Стейнбек відвідував місця страйків, жив у таборах переселенців, працював простим робітником, збираючи фрукти і бавовну. Восени 1937 року, приїхавши до Оклахоми, він разом з групою зігнаних зі своїх земель фермерів-орендаторів пройшов тим же тернистим шляхом до Каліфорнії, що випав на долю його героїв Джоудів" [2, с. 208].

Наведені факти з біографій письменників свідчать про добру обізнаність авторів із проблемою міграції та вигнання з рідної землі, а також про значну актуальність творів на момент їх написання.

Розглянувши передумови виникнення типологічних збігів художнього дослідження теми примусової міграції трьома письменниками, необхідно детально проаналізувати ці літературні аналогії.

Перша паралель – це спільність причин, що призводять до вимушеного виходу з рідного краю та втрати землі, господарки, домівки. У трьох творах трагедія детермінована соціальними чинниками: грубим, насильницьким втручанням держави у життя окремої особи чи сім'ї. Прояви цього втручання можуть бути різними: у В. Стефаніка та Е. Хемінгуея це війни, у Дж. Стейнбека це нестерпні державно-майнові стосунки, побудовані на фінансових махінаціях, що призводить до процесів масової трудової міграції. Втім зрадницька щодо власного народу суспільна природа причин міграції притаманна усім трьом творам.

Очевидний збіг виявляє внутрішня форма досліджуваних творів, зокрема система образів персонажів. Характерно, що герої усіх трьох творів – селяни. Цей вибір письменників, вочевидь, був спричинений тим, що з усіх верств населення вони завжди були найбільш патріархальними, осілими та мали найтісніший зв'язок із землею й рідним краєм. Незалежно від країни проживання селяни є носіями вікових традицій та народної пам'яті. Необхідність покинути свій край, землю, хату, змінити одвічний життєвий устрій нерідко стає для цих людей крахом всього життя. Тому всі три письменники у виборі персонажів приймають безпомилкове рішення – звернутися до зображення побуту селян, за допомогою чого масштабність трагедії можна показати найяскравіше. Про значущість цього типологічного збігу яскраво свідчить, передусім, творчість Е. Хемінгуея. Якщо для В. Стефаніка та Дж. Стейнбека було типовим зображати сільських трударів – селян (укр.) та фермерів (амер.), то Е. Хемінгуей, розробляючи тему вимушеної міграції (евакуації), цілком відмовляється від свого героя – урбанізованого мандрівника, спортсмена, військового, мисливця чи рибалки.

Із системою образів пов'язана ще одна потрійна типологічна аналогія, яка стосується розгортання сюжету. В усіх творах письменники показують трагедію літніх людей, спричинену вимушеною міграцією. На думку прозаїків, зв'язок власне старшого покоління з рідним краєм, землею та домівкою є найміцнішим, тому необхідність усе покинути обертається для них цілковитою катастрофою. Письменники одноставні у розумінні того, що їх старенькі герої втрачають сенс життя, позбавляються майбутнього, переживають душевну смерть.

Самотній старий з оповідання Е. Хемінгуея – цілком дезорієнтований та безпорадний тому, що перебуває у стані прострації. Евакуація примусила його залишити найдорожче – kota, кіз та голубів. Для самозаспокоєння він увесь час повторює: "коти – вони можуть дати собі раду, а от що буде з рештою, аж подумати страх" [10, с. 568]. Старий морально розчавлений, адже втратив сенс існування.

Стара з новели "Вона – земля" пережила глибокий стрес, втративши свою землю, хату і батьківщину. Внаслідок колосального душевного потрясіння вона втрачає мову.

До загибелі (спочатку душевної, а потім фізичної) призводить вимушена міграція старих Джоудів, героїв роману Дж. Стейнбека "Грона гніву". Велика форма твору дає автору змогу детально розробити трагічну лінію патріархів родини. Ще достатньо фізично сильні, енергійні, загартовані життєвими випробуваннями відчайдухи, якими були дід та бабка Джоуди, не можуть пережити психологічного зламу, завданого міграцією. У переддень від'їзду дід Джоуд втрачає увесь свій внутрішній гарт. "Дед вдруг расплакался. Подбородок у него дрожал, губы дёргались, он прерывисто всхлипывал ... Дядя Джон сказал: "Видно на самом деле расхворался. С ним раньше

з цього не бивало. В житни не видел, чтобы наш дед вдруг слезу пустил” [8, с. 252]. Розрив із рідним краєм та своєю землею призводять до передчасної загибелі обох стареньких.

Показово, що В. Стефанік та Дж. Стейнбек створюють цілком ідентичні сюжетні ситуації: старі з обох творів воліють залишитися там, де прожили усе життя, але рідні силоміць змушують їх виїхати. Герой В. Стефаніка, старий Данило, переживає цю ситуацію та побоюється загибелі жінки: “... тепер здуріла, та поховаю я її десь на роздоріжжю, бо розум свій погубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села то занімала” [9, с. 181]. Старого діда Джоуда, який відмовляється тікати до Каліфорнії, рідні силоміць забирають, вдавшись до снодійного, бо розуміють, що залишивши його там, де усі будинки будуть знесені і подвір’я переорані тракторами, рівносильно загибелі.

У обох випадках старі з творів українського та американського письменників опиняються у безвиході. З одного боку, вони не мають змоги жити на своїй землі (це надто небезпечно), але з другого – вони не можуть існувати без неї. Цю думку у романі Дж. Стейнбека декларує колишній проповідник Кейсі: “Земля ваша и дед – это одно, неделимое” [8, с. 264]. Наслідки насильницької міграції для героїв обох творів трагічні: смерть Джоуда у перший день подорожі від серцевого нападу та психологічний злам Данилової жінки, який імовірно може закінчитися летально.

Використання великого епічного жанру роману дало змогу Дж. Стейнбеку глибше і детальніше, ніж це зробили новелісти В. Стефанік та Е. Хемінгуей, передати страшну трагедію старшого покоління внаслідок вимушеної міграції та розриву з рідним краєм. Ця тема у романі “Грона гніву” звучить гостріше, тому що трагізм ситуації підсилюється тією обставиною, що фінансова скрута не дозволяє сім’ї влаштувати офіційний похорон старого Джоуда. Діда ховають таємно, при дорозі, без могильного горбка. Водночас Дж. Стейнбек доповнює розгляд теми старості ще однією сюжетною лінією, що змальовує долю жінки старого Джоуда, яка теж стає жертвою зігнання з землі. Кочове життя, фізичне виснаження та втрата чоловіка ламають цю ще донедавна жваву та енергійну людину, роблять її безпомічною, напівбожевільною і врешті-решт призводять до загибелі.

Сюжетні та образні типологічні збіги спричиняють появу загальної ідейної аналогії у творчості трьох авторів, а саме: будь-який вид примусової міграції (біженство, зігнання з землі, евакуація) вбиває або фізично калічить літніх людей, які найміцніше пов’язані з рідною землею і не мають шансів ані пережити подорожі, ані розпочинати нове життя на чужині.

Типологічним збігом, що споріднює усі твори, є прагнення письменників у розробці теми переконати читача у тому, що трудова чи воєнна міграція є масовим явищем. Стосовно твору Дж. Стейнбека ця думка часто з’являється у літературній критиці. Зокрема, С. Батурич зазначає: “Доля сімейства Джоудів на перший погляд може видатися суто поодиноким випадком. Але якщо у такому положенні опиняються сотні тисяч і мільйони сімей, як це відбувалося ... у Сполучених Штатах Америки, то поодинокий випадок переростає у типовий, відтворюючи, як у краплі води, корінні соціальні проблеми американської дійсності і специфічні риси національної свідомості” [1, с. 98-99]. Аналогічну думку висловлює Г. Злобін: “... з перших глав роману доля Джоудів рішуче виходить за межі поодинокого випадку. У ньому зійшлися корінні проблеми американської дійсності ХХ століття та проявилися найхарактерніші риси національної свідомості” [5, с. 44].

З метою впровадження у творих думки про масовість міграцій американські письменники Дж. Стейнбек та Е. Хемінгуей використовують такі композиційні засоби: кінематографічну техніку зміни загального і близького (великого) планів, по чергово показуючи то одну сім’ю чи особу, то широкий загал. Е. Хемінгуей при цьому використовує прийом контрасту (протиставлення), що не є випадковим, адже “роль контрасту загалом є дуже великою у створенні хемінгуейського синтезу” [7, с. 39]. Безпорадність, безнадія та дезорієнтованість його безіменного старого показана на фоні масового поступу людей і техніки. Завмерла постать діда, що стоїть коло мосту, гостро дисонує з просуванням величезного потоку людей і техніки, що підсилює ідею масштабності евакуації як форми примусової міграції.

Дж. Стейнбек для впровадження ідеї значного розмаху проблеми трудової міграції теж використовує ефект великого (близького) і загального планів, однак досягає його по черговою зміною глав про сім’ю Джоудів та глав, що змальовують загальний потік людей та транспорту в бік Каліфорнії, життя мігрантів у стихійних таборах та окремі придорожні випадки з безіменними переселенцями. У літературознавстві такі глави одержали різні назви: вставні, внутрішні, публіцистичні, хоріві [5, с. 49-51], авторські відступи, загальні [1, с. 108-109], глави-нариси [4, с. 327]. “Регулярне чергування сюжетних, оповідних глав із “загальними” дозволяє письменнику намалювати вражаючу картину американського життя, органічно поєднати долю Джоудів з долею всієї країни, поставити те, що сталося з Джоудами у контекст загальнонаціонального досвіду” [1, с. 109].

В. Стефанік у новелі “Вона – земля” теж наголошує на масовості явища біженства, однак робить це експліцитно – за допомогою репліки головного героя. Старий Семен, у якого зупинилися мігранти, передрікає, що держава не надасть їм жодної підтримки і опосередковано вказує на масштабність проблеми: “Та куди ви си вібрали? За панами і за жидами? Цісар має для них касу отворену, а вам каса заперта” [9, с. 182].

Компаративний аналіз творів виявив окремі типологічні збіги, які не мають універсального характеру, оскільки притаманні двом із трьох досліджуваних авторів – В. Стефаніку та Е. Хемінгуею або В. Стефаніку та Дж. Стейнбеку. До таких аналогій належить ретроспективність подієвої композиції оповідання Е. Хемінгуея та новели В. Стефаніка, а також типологічні збіги щодо природи психологізму їх образів. Паралельно виявлено збіги художнього мислення В. Стефаніка та Дж. Стейнбека стосовно цінності родини і негативний вплив міграції на її монолітність. Слід також вказати на героїчний пафос, який типологічно зближує твори В. Стефаніка та Дж. Стейнбека. Детальне дослідження цих збігів, поряд із розширенням кола досліджуваних письменників, є перспективними напрямками **подальшого наукового вивчення** проблеми вимушеної міграції в українській та американській літературах ХХ століття.

Усе зазначене вище дозволяє зробити висновок, що звернення В. Стефаніка, Е. Хемінгуея та Дж. Стейнбека до проблеми вимушеної міграції зумовлене суспільними чинниками і було реакцією мистецтва на злочинну діяльність урядів спрямовану проти пересічних громадян (війни у В. Стефаніка та Е. Хемінгуея; економічні пастки у Дж. Стейнбека). Соціальна обумовленість дозволяє класифікувати розглянуті аналогії як суспільно-типологічні. Численні паралелі на ідейному, сюжетному, характеротворчому та формальному рівнях свідчать про близькість творчого мислення письменників та їх естетичне осмислення дійсності. Водночас проаналізовані аналогії засвідчують наявність окремих збігів умонастроїв, притаманних двом національним літературам (американській та українській) кінця 20-х – 30-х років ХХ століття.

Література:

1. Батури́н С. С. Джон Стейнбек и традиции американской литературы / С. С. Батури́н. – М. : Художественная литература, 1984. – 351 с.
2. Гиленсон Б. А. Американская литература 30-х годов ХХ века : учебное пособие для факультетов иностранного языка и литературных факультетов / Б. А. Гиленсон. – М. : Высшая школа, 1974. – 263 с.
3. Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття : навчальний посібник / Т. Н. Денисова. – К. : Довіра, 2002. – 318 с.
4. Засурский, Я. Н. Американская литература ХХ века / Я. Н. Засурский. – М. : Издательство МГУ, 1984. – 503 с.
5. Злобин Г. П. По ту сторону мечты. Страницы американской литературы ХХ века / Г. П. Злобин. – М. : Художественная литература, 1985. – 335 с.
6. Лесин В. М. Василь Стефанік – майстер новели / В. М. Лесин. – К. : Дніпро, 1970. – 332 с.
7. Лидский Ю. Я. Творчество Э. Хемингуэя / Ю. Я. Лидский. – К. : Наукова думка, 1973. – 436 с.
8. Стейнбек Дж. Избранные произведения : в 2-х т. / Джон Стейнбек. – М. : Художественная литература, 1981. – Т. 1. – 1981. – 604 с.
9. Стефанік В. С. Вона – земля / Василь Стефанік // Моє слово : новели, оповідання, автобіогр. та критич. матеріали, витяги з листів / упоряд., передм. та приміт. Л. С. Дем'янівської – 2-ге вид. допов. – К. : Веселка, 2000. – С. 181-182.
10. Хемінгуей Е. Твори : в 4-х томах. / Е. Хемінгуей. – К. : Дніпро, 1979 – 1981. – Т. 2 – 1980. – 694 с.